

Was er in de media veel aandacht voor Vestdijk?

Het papieren brandpunt voorbij

De verdienste van het onderzoek, waarop hij in juni 2017 is gepromoveerd aan de Nijmeegse Radboud Universiteit, is dat hij literatuurprogramma's in de vroege jaren van de Nederlandse radio en televisie heeft bestudeerd als een bijzondere vorm van literatuurkritiek die -in literaire kring- nauwelijks een naam mocht hebben, zo blijkt. Het onderzoekscorpus voor de radio bestrijkt de jaren 1923-1940, het interbellum; dat voor de televisie 1951-1975. In beide gevallen gaat het om gesproken kritiek, waar de gangbare kritiek vooral een 'papier brandpunt' kent: in omvang en in status.

Vestdijk trad weinig op voor radio en televisie. Dat is bekend en geen verrassing want hij was een schuwe man die niet van publieke optredens hield, en bovenal een harde werker die geen tijd wilde morsen. Maar was er in de media wel veel aandacht voor Vestdijk? Die vraag is moeilijker te beantwoorden, onderscheidenlijk voor het medium radio en televisie. Was de kritiek positief of negatief, of neutraal, slechts bedoeld als bemiddelende voorlichting? Welk werk werd besproken of ging het meer om de persoon van de schrijver voor het voetlicht te brengen? Allemaal interessante vragen die tot het onderzoeksdomein behoren van het pionierend onderzoek van Jeroen Dera.

Van meet af aan zijn radio en televisie vanuit het literaire veld kritisch bejegend als 'een oppervlakkig medium.' Vooral Ter Braak en Du Perron konden venijnige sneren uitdelen. Vestdijk nam niet eens de moeite om zich in deze discussie te mengen. Sprekers uit de kring van in het interbellum toonaangevende literaire bladen, zoals *Forum* en *De vrije bladen* zijn dan ook relatief afwezig op de radio. Het gaat om dan al gecanoniseerde auteurs als Binnendijk, Ter Braak, Nijhoff, Du Perron en Vestdijk.

Toch stuitte Dera in zijn duik in de omroeparchieven op zo'n 2000 radioboekenhalftuurtjes en ruim 250 literaire televisieprogramma's in de door hem onderzochte periode. Hieruit blijkt dat literatuur beslist aandacht kreeg van deze media, waarop uitgesproken persoonlijkheden kans zagen hun stempel te drukken.

In het verzuilde bestel zijn dat vooral op de radio zuilgebonden boegbeelden. Bij elke omroep is er wel een 'voorman' aan te wijzen. Met stip op één staat P.H. Ritter jr. met 395 spreekbeurten voor de AVRO en A.M. de Jong (VARA) met 260 spreekbeurten is goede tweede. Bij de confessionele omroepen zijn Anton van Duinkerken (KRO) met 30 spreekbeurten en Cornelis Rijnsdorp (NCRV) met 10 spreekbeurten niet de hoogst scorende sprekers, maar wel erg invloedrijk. Bij de televisie is onmiskenbaar de met een 'Nipkov' gelauwerde Hans Gomperts een leidende figuur geweest met 36 uitzendingen.

Overtuigend is de bewijsvoering van de promovendus dat de nieuwe aandacht voor literatuur in de radio- en televisieprogramma's niet alleen voortkwam uit de drang naar cultuurbemiddeling, voorlichting en propaganda. Bij de radio lag daar wel meer de nadruk op, maar ook in het interbellum werd wel degelijk al stelling genomen in literaire en poëtische debatten of positiebepalingen in

het literaire veld. Dera selecteert en bespreekt hiervoor verschillende casussen die verhelderend én verluchtend werken op de lezer.

Objectiviteit, cultuurbemiddeling en dehiërarchisering

Een mooi voorbeeld van zo'n verhelderende casus betreft de 'dubbelzinnige houding' van P.H. Ritter jegens Vestdijk. Ritter die zowel de objectiviteit, als de cultuurbemiddeling in zijn vaandel had geschreven zegt in een interview (1937) over Vestdijk: 'Een boek als *Meneer Visser's hellevaart* is, omdat zijn zin niet begrepen wordt, heel slecht voor de volksgezondheid. "Het zelfgericht van den individualist" zou de ondertitel kunnen luiden. In dit boek wordt een der geestelijken bewegingen van onzen tijd op magistrale wijze gedemonstreerd. Het is uiterlijk een voos boek, niet innerlijk.'

Persoonlijk heeft Ritter waardering voor de roman van Vestdijk, maar voor de massa vindt hij het ongeschikt en Dera vervolgt met: 'Meer dan het esthetisch individualisme van Vestdijk propageerde Ritter daarom het oeuvre van een auteur als Antoon Coolen, die in zijn ogen zowel literair als sociaal gewaardeerd kon worden.' Ritter zag het dichten van de kloof tussen 'burger en dichter' als een belangrijke doelstelling van zijn radiohalftuurtjes.

Het berokkende hem twee jaar later nog een ander verwijt. Greshoff viel hem aan omdat hij besproken werk niet in een context plaatste, noch literair-historisch, noch naar de positie die het innam op de literaire ranglijst. Greshoff vond dat 'Ritter zich schuldig maakte aan dehiërarchisering.' En weer diende Vestdijk als voorbeeld: 'De allerslechtste roman waar Vestdijk in de toekomst ooit toe in staat zou blijken (een inzinking is a priori nooit uitgesloten), is en blijft toch altijd nog een wereldwonder naast de hoogste stijging van een

Ammers-Küller. Alleen omdat een mislukte Vestdijk toch nog altijd een Vestdijk, en een geslaagde Ammers-Küller helaas een Ammers-Küller is.’

Een derde casus waarbij Vestdijk betrokken is, betreft zijn optreden in het televisieprogramma *Literaire ontmoetingen* van Hans Gomperts. Hoe anders waren de meta-kritische uitgangspunten van Hans Gompers dan die van Ritter: hoge cultuur stond tegenover lage, elitair tegenover populair, en intellectualistisch tegenover burgerlijk. Dera maakt aannemelijk dat met ‘media gebonden protocollen’ in de uitzending van *Literaire ontmoetingen* met Vestdijk in de hoofdrol bewust het beeld is gecreëerd van de ‘kluizenaar van Doorn’. ‘Het voert veel te ver te stellen dat het programma een significante bijdrage aan de Vestdijkreceptie heeft geleverd, maar het beeld van de “kluizenaar van Doorn” liet wel degelijk een spoor na in de literatuurkritiek.’ Wat blijkt? J.H.W. Veenstra recenseert *Het genadeschot* negatief en maakt daarvoor gebruik van het in de uitzending ‘gemedieerde beeld van Vestdijk’. Veenstra vond de hoofdpersoon Vorbrot in de roman, evenals Vestdijk ‘te intellectualistisch en geraissonneerd’.

Toppers op radio en televisie

Vestdijk behoort bij lange na niet tot de meest besproken auteurs op radio en televisie. De onderzoeker komt voor de radio in de periode 1928-1940 minimaal tot 734 unieke auteurs die zijn besproken. Er zijn auteurs die bij verschillende omroepen worden besproken. De top drie van meest besproken auteurs is als volgt:

1 Ik volg hier de opgave van de onderzoeker, maar voor Vestdijk stroken ze niet met eerdere gegevens. Vestdijk is 7 keer besproken in de onderzochte periode: 2 keer Het vijfde zegel, voorts De nadagen van Pilatus, Narcissus op vrijersvoeten en Sint Sebastiaan. Dera telt eerstgenoemde roman 1 keer en laat twee besprekingen achterwege; een over Vestdijk als dichter en de andere over Vestdijk als ‘literaire verschijning’.

	AVRO	KRO	NCRV	VARA	Totaal
Arthur van Schendel:	14	-	8	7	29
Herman de Man	12	5	5	-	22
Antoon Coolen	9	8	3	-	20

Henriëtte Roland Holst volgt als eerste vrouw op de vierde plaats met in totaal 15 besprekingen. Vestdijk is 7 keer besproken, Menno ter Braak staat op 5 en Edgar du Perron op 3 besprekingen. Op grond van zijn gegevens nuanceert Dera het beeld van een ‘strikt behoudende literaire radiokritiek’, zeker nadat hij de hoeveelheid radiobesprekingen afzet tegen de productie van de auteurs in de onderzochte periode. Van Schendel en De Man lopen vrijwel 1 op 1, dat wil zeggen dat zowat elk gepubliceerd boek wordt besproken. Andere auteurs krijgen absoluut minder aandacht, maar relatief treden er verschuivingen op:

Besproken werken	op Publicaties	%	
Slauerhoff:	5	13	38
Ter Braak	5	18	28
Marsman	3	13	23
Bordewijk	2	10	20
Nijhoff	1	5	20
Du Perron	2	14	14
Vestdijk	4 ¹	21	19

Voor de selecties van de literatuurprogramma’s op televisie hanteert Dera een ruimer criterium. Hij kijkt naar het ‘aantal keren dat auteurs gast of onderwerp’ van bespreking waren in de periode 1955-1975. In totaal gaat het om 218 schrijvers, waarvan 23 vrouw zijn. Dode dichters zijn door het criterium enigszins benadeeld, maar toch blijkt dat de spreiding beperkt is. De hoogst scorende auteur is Harry Mulisch

met 9 keer, gevolgd door de eveneens levende auteurs Remco Campert, Marnix Gijsen, Hella Haasse en W.F. Hermans, allen 6 keer. Vestdijk maakt deel uit van een grote groep auteurs die allen 3 keer aandacht kregen. In deze groep bevinden zich onder andere: Reve, Wolkers, Multatuli, Ter Braak en Du Perron.

Dera somt een aantal auteurs op die ‘zich verre wilden houden van de mediatisering’ en ‘afstand namen van de auteurscultus die op de televisie gevierd werd’. H.C. ten Berge, Ivo Michiels en Sybren Polet worden met name genoemd. Niet vermeld is de hoogst scorende tv-personality Mulisch! Opmerkelijk, want in 1977 (2 jaar na de onderzochte periode) keert hij in het boekenweekgeschenk *Even geduld AUB* zich ‘Tegen Televisie’! Hij pakt fors uit: ‘Hoe haalt iemand het in zijn hoofd iets voor de televisie te schrijven! Mulisch’ schrijven is een daad tegen de vergankelijkheid van televisie: ‘Het motief van mijn schrijverij is nu juist daartegen gericht: vanuit mijn tijdelijkheid iets herhaalbaar oprichten, dat mijn tijdelijkheid overwint’. Mulisch bleef kortzichtig steken in een ‘papierend brandpunt’, in woord, maar toch niet in daad.

Kritiek en waardering

De grote waarde van het onderzoek ligt in de ontsluiting van de rijkdom en de complexiteit van de literatuurkritiek op radio en televisie. Dera is erin geslaagd dit ondergeschoven kindje van de literaire kritiek recht te doen. Die aandacht overtuigt omdat de dominante positie van de geschreven literaire kritiek een eenzijdigheid is. Ook de meta-kritische uitgangspunten van de gesproken kritiek voor radio en televisie en de daarbij optredende spanningen zijn verhelderd en relevant.

Jammer is dat de onderzochte perioden voor radio en televisie niet gelijk zijn, wat

beperkend is voor de onderlinge vergelijking. Dera probeert wel aan het medium eigen protocollen van radio en televisie te vergelijken. Maar die vergelijkingen overtuigen niet. Zo zou het schrijversinterview op de televisie meer gebruikt worden omdat het meer strookt met de visuele eisen van het medium. Is dat zo of is het een verandering in cultureel (literair) klimaat? Van Simon Vestdijk zijn mij 30 interviews bekend. Twee interviews waren op de televisie, een op de Belgische, een op de Nederlandse. Vestdijk werd door Nol Gregoor in een reeks van 12 radiogesprekken danig aan de tand gevoeld in 1961-1962. De overige 16 interviews verschenen in de geschreven media, op één na allen na de oorlog. Alleen het interview afgenomen door G.H. ’s-Gravesande is uit 1933. Mij dunk dat het auteursinterview niet mediumspecifiek is, maar samenhangt met een culturele verandering.

Dera waagt zich nog buiten zijn strikte onderzoekscorpus in zijn ‘Besluit’. Hij blikt vooruit. Gelukkig maar, want zijn uitstapje naar de invloed van internet is niet te versmaden. Hij schetst een ontwikkeling die de ‘positie en status van de traditionele literatuurkritiek’ ten zeerste aangaat. Hij ziet een botsing tussen de amateurcriticus die op internet actief is en de professionele criticus die in de papieren media opereert. Serieuze literatuurprogramma’s zijn onder de dictatuur van kijk- en luistercijfers uitgeprogrammeerd. Voor Dera komt een doemscenario in zicht: ‘Literair-kritische stemmen die opdoemen op weblogs en sociale media hollen de institutie literatuurkritiek uit, omdat ze een kakofonie van meningen vormen waarin al snel geen lijn meer te ontdekken valt.’

Krijgt in het literaire veld de ‘Generatie Upload’ het voor het zeggen? Arme professional, arme lezer, wanneer in letterenland alleen het ‘ik vind’ zeggingskracht zal krijgen.